

Kitap/Eleştiri

Türkiye'nin Ortadoğu ile İlişkilerinde Kürt Sorunu ve İslâm'ın Etkisi*

Muhittin Ataman**

Kürt milliyetçiliği ve bununla bağlantılı Türk dış politikası konusunda dünyanın önde gelen uzmanlarından biri olan Profesör Robert Olson bu kitabında, 20. yüzyılın son yirmi yılında Türk iç ve dış politikasına damgasını vuran iki en önemli sorun (Kürt sorunu ve İslâmizm) bağlamında Türkiye'nin İran, Suriye, İsrail ve Rusya ile olan ilişkilerini irdelemektedir. Türkiye'nin bu ülkelerle olan çok yönlü ilişkilerini değil, daha çok hem Orta Doğu'nun hem de Kafkaslar ve Orta Asya'nın önemli bir problemi olan (s. xviii) Kürt sorununun bu ilişkiler üzerindeki etkisini inceleyen Olson'a göre Ankara'nın Kürtlere yönelik askeri ağırlıklı politikası Türkiye'nin Balkanlar, Orta Doğu, Rusya ve Avrupa Birliği'ne yönelik dış politikasını kısıtlamaktadır (s. 127). Bu varsayımdan hareketle Olson, Kürt sorununun son yirmi yılda Ankara'nın iç ve dış politikası açısından en belirleyici sorun olduğunu ileri sürmektedir.

Olson kitabın giriş bölümünde uluslararası ilişkiler literatüründen gerçekçi (*realist*) ve

yapısalcı (*constructivist*) anlayışlardan ödünç aldığı "külli dengeleme" (*omnibalancing*), "tehdit dengesi" (*balance of threat*), ve "düşünsel unsurlar" (*ideational factors*) teorilerini kullanarak Türkiye'nin bu ülkelerle olan ikili ilişkilerinin incelenebileceğini iddia etmektedir. Bu teorilere göre devletler veya yönetici gruplar dış politikaları belirlemede aşağıdaki ilkeleri göz önünde bulundururlar: Steven David'in geliştirdiği "külli dengeleme" teorisinin öngördüğü şekilde, üçüncü dünya devletlerinin iç veya dış tehdit veya tehlikelere karşı kendilerini koruma algılaması ittifak politikalarını belirleyen en önemli ölçüttür. Bunun için "daha çok tehdit edici" aktöre karşı "daha az tehdit edici" aktörle işbirliği yaparlar. Kendilerine karşı oluşturulmuş ittifakı parçalamak gayesiyle iç tehdidin dış müttefikini yanlarına çekmeye çalışırlar (s. 3-4). Stephen Walt'un "tehdit dengesi" teorisi devletlerin sadece "güçlere" (ulus-devletlere) karşı değil aynı zamanda "tehditlere" karşı da dengeleme politikası güttüğünü ileri sürmektedir. Dolayısıyla, devletler "güçler dengesi" yerine "tehditler dengesi"ni lehlerine çevirmeye çalışırlar (s. 4). Michael Barnett'in ileri sür-

** Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

düğü “düşünsel unsurlar” teorisi ise devletlerin dış politikalarında ideolojinin ve kimlik söylemlerinin oldukça önemli bir yer tuttuğunu ileri sürmektedir. Buna göre, dış politikanın belirlenmesinde yapısalcı ekolün fikrî unsurları realist geleneğin materyalist faktörlerinden daha önemlidirler (s. 5).

Altı bölümden oluşan kitabın ilk üç bölümü Türkiye-İran ilişkilerini ele almaktadır. 1979 İran İslâm Devrimi’nden 1991 Körfez Savaşı’na kadar olan Türk-İran ilişkilerini tahlil eden Olson, birinci bölümde Türkiye’nin üç ilkeyi (İran ile bir arada yaşamak, İran-İrak Savaşı’nda tarafsız kalmak, ve savaş ortamını kullanarak İran ile ticari ilişkilerini geliştirmek) İran’a yönelik dış politikasının temel parametreleri olarak aldığı iddia etmektedir.

Kürt sorunu ekseninde Türkiye’nin dış ilişkilerini inceleyen Olson’a göre, Türkiye Cumhuriyeti ile İran Kürtlere karşı sürekli işbirliği yaptılar. Kürt sorunu, Türk-İran ilişkilerinde işbirliğine neden olurken, siyasî İslâm konusu ise iki ülke arasındaki en önemli gerginlik alanını oluşturdu. Özellikle, bu dönemde Türkiye’de etkinliğini artıran ve silâhlı kuvvetlerin desteklediği Batılılaşmış uluslararası kapitalist sınıfa ciddî bir tehdit oluşturan “İslâmî sermaye”nin İran ile ideolojik bir paralellik arz etmesi Türkiye’de hep endişe kaynağı oldu (s. 32). İslâmî oluşumlar konusundaki hassasiyeti ve İran’ın bu konudaki tavrı dolayısıyla Ankara İran’a hep kuşkuyla baktı.

İki ülke arasında yaşanan siyasî olaylar (Kürt sorunu, Kavakçı olayı, İstanbul ve Tahran’ın belediye başkanlarının görevden alınarak hapsedilmesi, Tahran’daki Türkiye karşıtı öğrenci gösterileri, Hizbullah olayı, “İran bağlantılı(!)” katil zanlılarının yakalanması, ve 1999 yılında Türkiye’nin İran topraklarını bombalaması) iki ülkenin de Ortadoğu, Kafkasya, Orta Asya ve Doğu

Akdeniz bölgelerindeki jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik endişelerini önemli ölçüde etkiledi (s. 44). Olson’a göre, Ankara Kürt milliyetçiliğini sona erdirmenin İslami oluşumları ortadan kaldırmayı da gerektirdiğine inanıyordu (s. 115). Onun için, Kürt sorunda da beklenen işbirliği ve dayanışma tam anlamıyla gerçekleştirilemedi.

Olson küllî dengeleme teorisine üç ayrı uluslararası ilişkiler teorisi, —“rasyonel aktör (*rational actor*)”, “irrasyonel aktör (*irrational actor*)” ve “sermaye biriktirici (*capital accumulator*)”— ilâve ederek iki ülke arasındaki ilişkileri açıklamaya çalışmaktadır. Bu üç teori aslında devletlerin politikalarını belirleyen üç ön koşulun devamını sağlamaktadır: jeopolitik tarafından şekillenen ulusal çıkarlar ve dış tehditler, iç politika ve ulusal ideolojik meşrulaştırma ihtiyacı ve ekonomik ihtiyaçlar (s. 74). Türkiye ve İran’ı bir diğere mahkûm eden ekonomik ihtiyaçlar söz konusudur. Ekonomik ihtiyaçlar iki ülkeyi Kürt sorunu, siyasî İslâm ve rejime yönelik iç muhalefet gibi jeopolitik ve jeostratejik konularda daha ılımlı politikalar takip etmeye mecbur etmektedir. Ankara, Kürt sorununun İran ile olan jeostratejik ve jeopolitik ilişkilerini ve enerji nakil yollarını etkilemesinin önüne geçmesine engel olmak istedi.

İran ve Türkiye birbirlerine karşılıklı bağımlı bir durumdadırlar (s. 76). Bu karşılıklı bağımlılık ilişkisi gereği İran, Kürt ve siyasî İslâm muhalefetlerini, Türkiye ise Azerî milliyetçiliğini istedikleri gibi kullanamamaktadırlar. Dolayısıyla, ara sıra ortaya çıkan pürüzler iki tarafça da büyütülmeden halledilmeye çalışılmaktadır. İran’ın nüfusunun büyük bir oranını teşkil eden Azerî nüfus İran’la ilişkilerinde Türkiye’ye önemli bir dış politika malzemesi verirken Türkiye’nin doğal gaz ve petrole olan bağımlılığı İran’a avantajlar sağlamaktadır. Olson bu çerçe-

vede, son yirmi yılda uluslararası arenada yalnız bırakılmaya çalışılan İran'ın konumunda, Amerika ve İsrail ile yakın işbirliği içinde bulunan Türkiye'ye nispetle ciddi bir düşüş olduğu sonucuna varmaktadır (s. 75).

Dördüncü bölüm, Türkiye-Suriye ilişkilerini incelemektedir. İki ülke arasında eskilere dayanan Hatay ve su gibi önemli sorunlar vardır. Ankara'dan daha güçsüz olan Şam, hep Ankara'yı tehdit eden güçlerle işbirliği yapmaya çalışarak Türkiye'den taviz koparmaya çalışmıştır. Bu çerçevede, PKK'ya kuruluşundan itibaren ev sahipliği yapan ve en büyük desteği veren ülke olmuştur. Türkiye, İsrail ile ittifak kurarak ve Amerika'daki İsrail lobisinin desteğini alarak Suriye'nin, PKK'yı sınırları içinde barındırmasına ve Kürt milliyetçiliğini desteklemeye son vermeye ve Öcalan'ı sınır dışı etmeye zorladı (s. 95). 1990'lı yılların ikinci yarısında Türkiye, özellikle Mesut Yılmaz Hükümeti zamanındaki yolsuzluk şayiaları ve yozlaşma dolayısıyla halkın dikkatini başka noktalara çekmek ve ülkeyi tek bir sorun etrafında birleştirmek amacıyla bir "dış tehdit" olan Suriye'ye savaş tehdidinde bulundu (s. 116). İsrail ve ABD'nin de desteğiyle Türkiye Suriye'den istediği tavizleri aldı.

Türkiye'nin Suriye'ye yönelik ilân edilmeden savaşı hem Suriye'nin hem de müttefiki İran'ın Kürt sorununu sürekli bir dış politika aracı olarak kullanma imkânının sınırlı olduğunu gösterdi (s. 121). PKK lideri Öcalan'ın Suriye'den çıkması ve Türkiye tarafından yargılanarak hapse mahkûm edilmesiyle Suriye'nin Ankara'ya karşı başka bir kuvvetli kozu da kalmadı. İki ülke arasındaki ilişkiler Hafız Esat'ın yerine geçen oğlu Beşşar Esat döneminde gelişti.

Türkiye-İsrail ilişkileri konusunu inceleyen beşinci bölüm kitabın en değerli parçasını oluşturmaktadır. Yazar bu bölümde oldukça cesur tahliller ve önemli tespitlerde

bulunmaktadır. Geleneksel olarak Müslüman Arap ülkeleri ile Yahudi İsrail devleti arasında dengeli ve ikircikli bir politika izleyen Türkiye, 25 Şubat 1996'da İsrail ile Askerî Eğitim ve İşbirliği Antlaşması'nı imzalayarak ittifak kurdu. Başlangıçta, bunun Suriye'nin 1995 yılında Yunanistan ile imzaladığı askeri antlaşmaya bir cevap olduğu (s. 125) vurgulanmışsa da bu işbirliği daha geniş etkileri olan ve bölgesel dengeleri değiştirebilecek bir oluşuma dönüştü.

İsrail'in Türkiye ile benzer politikalar takip eden bir ülke olması hasebiyle Ankara ile Tel Aviv arasında kısa sürede oldukça yakın ilişkiler kuruldu. Avrupa ile karşılaştırıldığında Türkiye'yi daha çok anladığı söylenen ve Türkiye'nin iç ve dış tasarruflarını genellikle onaylayan ABD bile Ankara'yı yeterince tatmin etmemiş olacaktı ki Türkiye'nin İsrail Büyükelçisi Barlas Özener "ABD'nin [bile] güvenilir bir ortak" olduğunu dile getirerek Türkiye'nin İsrail ile kurduğu ittifakı gerekçelendirmektedir (s. 131). Olson, aslında ABD'nin de Türkiye-İsrail yakınlaşmasından yana olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, "Washington Türkiye ve diğer Ortadoğu ülkelerini, özellikle Ürdün'ü, İsrail'in üstün teknolojisine bağımlı hale getirmeye yönelik bir siyaset takip ediyor" (s. 131).

Erbakan Hükümetinin iktidardan uzaklaştırılmasından sonra Türkiye ile İsrail ve özellikle Amerika'daki Yahudi lobisi arasındaki yakınlaşma ve işbirliği daha da arttı (s. 134). Bu noktanın vurgulanması özellikle önemlidir, çünkü Türkiye-İsrail ilişkilerini etkileyen en önemli unsurlardan biri dünyadaki Yahudi lobisidir. *Jewish National Congress* (JNC) gibi dünyanın dört bir yanından Yahudi gruplar Türkiye'yi iç ve dış tasarruflarında desteklemeye başladılar. Özellikle Amerika'dan ve İsrail'den heyet üzerine heyet Ankara ve İstanbul'a koordineli seferler düzenlediler. Örneğin, Washington Ya-

kın Doğu ile İlişkiler Enstitüsü'ne göre 1997 yılında 60 civarında örgütlü Amerikan Yahudi delegasyonu Türkiye'yi ziyaret etti (s. 158).

Türkiye-İsrail ilişkilerinin seyri Türk iç politikasını da yakından ilgilendirmektedir. Türk iç politikasındaki muhalif güçler, Kürtler ve İslâmistler, İsrail ile Türkiye arasındaki ilişkilerden olumsuz etkilendiler, çünkü iki ülke de bu muhalif grupların aksine bölgedeki statükonun devamından yanadırlar. Bölgenin en önemli iki revizyonist gücünün Kürt ve Filistin halklarının temsilcileri olduğu göz önüne alındığında Ankara ve Tel Aviv'in endişelerinde pek de haksız olmadıkları görülür. Ankara'daki İslâmî eğilimli bir hükümet İsrail'e ayrıcalıklar tanımak istemeyecek ve Ankara'nın Ortadoğu'ya bakışında İslâmî unsurların ağırlığını artıracaktır. Bu da doğal olarak İsrail'in aleyhine olacağından İsrail devleti ve onun dünya çapındaki destekçileri olan Yahudiler bunun önüne geçmeye çalışmaktadırlar.

Bu gerçekler karşısında İsrail devleti ve Amerika'daki Yahudi lobisi İsrail'in çıkarlarıyla örtüşmeyen politikalar takip etmesi beklenen hükümetlerle ve siyasî gruplarla mücadele ettiler. Bunun gereği olarak da 28 Şubat post-modern darbesinin en önemli dış destekçileri oldular. 28 Şubat süreci iki ülke arasındaki ilişkilerin en yoğunlaştığı dönem oldu. David Ben Gurion'un 1958 yılındaki ziyaretinden bu yana ilk defa bir İsrail başbakanı (Ehud Barak) 26 Ekim 1999 tarihinde Türkiye'yi ziyaret etti. Sadece on ay sonra, 28 Ağustos 2000 tarihinde, Ehud Barak ülkeye ikinci ziyaretini gerçekleştirdi (s. 160-64). 28 Şubat sürecindeki aktif aktörler İsrail ile ilişkilerin geliştirilmesine taraftar idiler. Bunun bir göstergesi olarak, Mesut Yılmaz, Çevik Bir ve Güven Erkaya gibi önde gelen askerî ve sivil liderler İsrail devleti ve ABD Yahudi lobisi tarafından taltif edildiler. Mesut Yılmaz Hükümeti'nin görev gelmesinin birinci haftasında daha ön-

ceki hükümet tarafından komisyonlarda tutulan serbest ticaret yasasını onaylamasının da etkisiyle ABD'deki en güçlü Yahudi kuruluşlarından biri olan *Anti-Defamation League* (ADL) Yılmaz'a "Yılın Seçkin Devlet Adamı Ödülünü" verdi (s. 132, 135).

İsrail, Türkiye ile yaptığı ittifakla Araplara karşı güçlü bir desteğe sahip olmuş oluyor. Bu iki ülke bölgedeki anti-statükocu dinî ve etnik hareketlere karşı ortak bir tavır sergilediler. İsrail ayrıca Türkiye ile kurduğu bu ittifakın Orta Asya Türk devletleri (özellikle Kazakistan ve Özbekistan) ve İran ile ilişkilerine yardımcı olacağı beklentisi içindedir (s. 153). Yazara göre, Ortadoğu'nun Arap olmayan en güçlü iki ülkesi olan Türkiye ve İsrail arasındaki ittifak bölgeye istikrar kazandıracak önemli bir oluşumdur.

Son bölümde ise Olson Türkiye-Rusya ilişkilerini irdelemektedir. Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerindeki en önemli konu ülkenin güvenli ve sürekli enerji teminidir. Kafkasya ve Orta Asya ülkelerine yeterli miktarlarda yatırım yapamayan ve gerekli teknolojik donanım ve uzmanlıktan yoksun olan Ankara Rusya'nın bölgedeki çıkarlarına önemli bir zarar vermemektedir. Ankara'nın kafî düzeyde yatırım ve teknoloji kaynaklarından yoksunluğu; bölgeye yönelik bilgi yetersizliği ve eğitilmiş Türk uzmanlarının azlığı; bölgedeki sosyal, dinî ve siyasî yapıların farklılığı; Rusya'nın bölgedeki ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye çalışması; Rusya'nın bölgesel enerji kaynaklarını denetimi altına almaya çalışması; ve, ABD'nin Rusya'nın "yakın çevre" politikasına müdahale etmemesi gibi kusurlar bölgeye yönelik Türk dış politikasının karşılaştığı temel sorunlardır (s. 171). Ayrıca, Orta Asya devletlerinin dış ilişkilerinde çeşitlilik peşinde koşmaları Türkiye'nin etkinlik alanını sınırlandırmaktadır. Sonuç olarak, Türkiye bugün bölgesel politikaların belirlenmesinde Rusya ile yarışamayacak durumdadır.

Çeçenistan savaşına müdahale etmeye çalışan Türkiye, Rusya'nın Kürt sorununa verdiği destekten dolayı bundan vazgeçmek zorunda kaldı. Rusya'nın önde gelen dış ilişkiler uzmanlarından Albert Çernişev "Birbirimizi anlamak zorundayız. Camdan evlerde oturanlar başkalarına taş atmamalı" derken aslında Türkiye'yi uyarıp tehdit etmekteydi. Bir başka Rusya temsilcisi ise "Türkiye ve Rusya aynı gemideler. Gemi batarsa ikisi de batar. İki tarafın da su üstünde kalmasını sağlayacak bir yolun bulunması gerekir" diyerek iki tarafın aslında bir diğerine bağımlı olduğunu vurgulamaktaydı (s. 175). Bu karşılıklı bağımlılığın bir gereği olarak Putin ile Ecevit 1999 yılında "Terörizme Karşı Karşılıklı İşbirliği Deklârasyonu"nu imzaladılar. Ancak 1990'lı yılların sonlarında Rusya, Türkiye'nin Çeçen kartıyla oynamasından daha fazla Kürt kartıyla oynamaktaydı. Çünkü, Ankara için Kürt sorunu, Rusya için Çeçenistan sorunundan daha tehdit edici bir problemdir.

Rusya ile Türkiye arasında var olan sorunlara rağmen taraflar birbirleriyle ilişkilerini geliştirmek durumundadırlar. Çünkü, iki tarafın da bölgede ağırlıkları söz konusudur ve bu iki ülkeden biri dikkate alınmaksızın politikalar geliştirmek oldukça güçtür. İki taraf arasında siyasî işbirliğinin yanında ekonomik ilişkiler de gelişti. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 2000 yılında, bavul ticareti hariç, yaklaşık 10 milyar dolara çıktı.

Olson'a göre Türkiye'nin İran, Suriye, İsrail ve Rusya ile ilişkileri çok-katmanlı bir özellik arz etmektedir. Bunlardan Kürt sorunu ve siyasî İslâm ilişkileri belirleyen önemli unsurlardan sadece ikisidir. Bunların dışında ülkelerin jeopolitik ve stratejik tercihleri en mühim ve uzun sürede en belirleyici etmendir. Ancak, bu iki sorunlu alan Türkiye'nin bu ülkelerle olan ikili ve çok taraflı ilişkilerini önemli ölçüde belirlemektedir. Bu iki unsur göz önüne alınmadan Ankara'nın bu ülkelerle ilişkilerinin sağlıklı bir analizi yapılamaz. Sonuç olarak, bu kitap, Türk dış politikasının pek çok yönden değişime uğradığı bir dönemde Kürt sorunu ve siyasî İslâm gibi Orta Doğu bölgesinin dengelerini sarsmaya aday iki ulus-aşırı konunun Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkileri bağlamında oldukça analitik ve bilgilendirici bir yorumunu yapmaktadır. Türk-İsrail ilişkilerinin Türkiye'nin sadece komşularıyla değil, aynı zamanda bölge ülkeleriyle ve Batıyla ilişkilerini önemli ölçüde etkilediğini ve gelecekte etkileyeceğini çok akıcı bir dille işlemektedir.

* Robert Olson, *Turkey's Relations With Iran, Syria, Israel, and Russia, 1991-2000: The Kurdish and Islamist Questions* (Türkiye'nin İran, Suriye, İsrail, ve Rusya ile İlişkileri, 1991-2000: Kürt ve İslâmist Sorunlar). Costa Mesa, CA, ABD: Mazda Publishers, Inc., 2001, s. xix 232. (ISBN: 1-56859-133-0).